

MEDŽIAGIŠKUMO POVEIKIS ŠIUOLAIKINEI SAKRALINEI LĖLEI

Aušra Bernotė

*Kazimiero Simonavičiaus universitetas, Lietuva
ausra.bernote@gmail.com*

Rūta Tamošiūnaitė

*Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
tamosiunaite.ruta@gmail.com*

Santrauka

Tikslas - išnagrinėti lėlių kilmę, paskirtį, ir šią informaciją panaudoti kūrybinio darbo procese. Pagrindini tyrimo klausimas: Ar medžiagiškumas turi įtakos sakralinės lėlės funkcionalumui?

Tyrimo prieiga - kokybinis tyrimas: lyginamoji analizė, iš dalies struktūrizuotas interviu su menininkais.

Rezultatai – nustatyti apeiginiai skirtumai tarp sakralinių lėlių; atskleistos pagrindinės sakralinės lėlės konstravimo medžiagos; nustatytas lėlių vaidmuo mene; ir atskleistas ryšys tarp lėlės medžiagiškumo ir funkcionalumo.

Tyrimo ribotumas – lyginamajai analizei naudotas šaltinių sąrašas nėra baigtinis.

Praktinė nauda - ryšio tarp medžiagiškumo ir funkcionalumo suvokimas yra būtinas įgyvendinant meno paskirtį.

Originalumas - tskleisti šiuolaikinės visuomenės vertybių pasikeitimą, patogesnio gyvenimo beiėskant. Sumenkėjus apeigų, magijos reikšmei žmonės nejučia patys tampa „lėlėmis“ įsisukę į vartojimo ratą.. Tyrimo metu žvelgiama giliau į šį procesą.

Raktiniai žodžiai: sakralinė lėlė, medžiagiškumas, funkcionalumas.

Tyrimo tipas: empirinis tyrimas.

Įvadas

Didėjant gyvenimo tempui visuomenė vis labiau tampa vartotojiška. Vis mažėja tradicijų svarba ir įtaka, nuvertinami ne tik daiktai, bet ir pats žmogus. Žmonės susikuria tik sau priimtina vertybių kompleksą, kuriuo vadovaujasi gyvenime,

įtraukdami ne tik teigiamas, bet ir neigiamas vertybes. Sakralinės apeigos yra vienas iš moralės puoselėjimo būdų, atitinkamai visiems sakraliniams atributams yra teikiama ypatinga reikšmė.

Apeiginės lėlės naudojamos magijoje, religiniuose ritualuose visame pasaulyje, „lėlė“ ne vien kaip žmogaus modelis religinių apeigų metu, bet ir vaikų žaislas. Domėtasi lėlių reikšme, dekoru detalėmis bei atlikimo technikomis skirtingose kultūrose: Afrikoje-Vudu, Amerikoje-Kachina ir Lietuvoje-*More*. Šiandien lėlė yra tapusi daugiau pramogos ar žaidimo įrankiu. Primiršta jos pirmąją ritualinę reikšmę, tačiau pati lėlė kaip objektas, vis dar naudojama sušiuolaikintų apeigų metu. Pagrindinė tiriamojo darbo problema yra tai, kad nėra ištirta kokią poveikį sakraliniam objektui turi medžiagiškumas, šiuo atveju sakralinei lėlei. Tyrimo metu siekiama atsakyti į klausimą: Ar jos medžiagiškumas turi įtakos atliekamai funkcijai?

Straipsnyje siekiama išnagrinėti lėlių kilmę, paskirtį, ir šią informaciją panaudoti kūrybinio darbo procese. Atliktas tyrimas padės atskleisti šiuolaikinės visuomenės vertybių pasikeitimą, patogesnio gyvenimo bei ieškant. Sumenkėjus apeigų, magijos reikšmei žmonės nejučia patys tampa „lėlėmis“ įsisukę į vartojimo ratą.

Tyrimo objektas - lėlės medžiagiškumas, bei jo svarba tiesioginei „lėlės“ funkcijai, jos paskirčiai. Tiriamajame darbe „lėle“ vadinamas žmogaus kūno formas atkartojantis objektas, menininkų kūryboje tarnaujantis kaip saviraiškos priemonė.

Straipsnyje analizuojamos lėlės: Afrikos-Vudu, Amerikos-Kachina, Lietuvos-*More*. Lėlės pasirinktos vadovaujantis šiais aspektais: atspindi skirtingas kultūras, yra svarbios minėtų kontinentų religiniame kontekste, panašios medžiagiškumu, artimos gamybos procesais. Tai leidžia jas tarpusavyje lyginti bei analizuoti.

Naudojamas aprašomasis analitinis metodas, renkami faktai ir gilinamasi į objekto sandarą. Lyginamasis metodas leidžia papildyti analizę, sugretinti skirtingų kultūrų „lėles“. Interviu metodas, naudojamas kaip priemonė patvirtinti arba paneigti iškeltai hipotezei: Lėlės medžiagiškumas neatsiejamas nuo jos funkcionalumo.

1. SAKRALINĖS LĖLĖS SAMPRATA

1.1. Apeiginės lėlės samprata

Lėlei nuo seno priskiriamos dvi pagrindinės funkcijos: religinė-apeiginė bei žaidimo. Nėra nubrėžtos aiškios ribos tarp ritualinės lėlės ir lėlės-žaislo. Kai kuriose kultūrose tos pačios figūrėlės naudojamos abiem paskirtims. Šiame darbe dėmesys skiriamas apeiginėms-religinėms lėlėms.

Apeiginės lėlės tradiciškai buvo naudojamos maginių, religinių ritualų metu visame pasaulyje. Lėlė vaizduodavo tam tikrą asmenį, kuriam skiriamas užkalbėjimas. Metafiziškai tikėta, kad viskas, kas yra daroma lėlei, tiesiogiai įtakoja asmenį, į kurį nukreipiami tiek baltosios, tiek juodosios magijos kerai. Tokiu būdu buvo siunčiami užkeikimai, ligos, nelaimės arba siekiama pelnyti meilę, finansinę gerovę, sveikatą. Dar

vienas svarbus lėlės vaidmuo – įvairių stichijų, bei reiškinių valdymas (vaisingumas, derlingumas). Buvo tikima, kad lėlių magija yra labai galinga¹.

Apeiginių lėlių pėdsakų aptinkama visame pasaulyje: Afrikos žemyne, Australijoje, Babilone, Anglijoje, Graikijoje, Indijoje, Amerikos čiabuvių kultūroje, Peru, Romoje bei Škotijoje. Seniausiomis datuojamos *Paddle* lėlės, rastos Senovės Egipte 2000 metų prieš mūsų erą. Tai medinės žmogaus pavidalo figūrėlės, randamos turtingų šeimų vaikų kapuose. 1100 metų prieš Kristų Egipte Faraono Ramsio III priešai naudojo vaškinių atvaizdą, siekdami paskubinti valdovo mirtį².

Ankstyvosios lėlės buvo gaminamos iš gamtinių bei augalinių medžiagų naudojamų buityje, lengvai gaunamų tuometinėmis gyvenimo sąlygomis: molio, akmens, medžio, kaulo, odos, vaško ir t.t (Basilov, 1984)

Religinių apeigų metu lėlė naudojama kaip tam tikro žmogaus atitikmuo, dvasių išikūnijimo objektas, sezoniškumo kaitos simbolis, edukacinė priemonė, kultūrinio paveldo dalis. Šios funkcijos būdingos daugumai kultūrų, tačiau ypatingas dėmesys skiriamas Afrikos gentims, Amerikos čiabuviams bei Europos kultūrai. Šie regionai pasirinkti dėl keleto priežasčių: Afrikos ir Amerikos kultūros pasirinktos dėl ypatingai svarbaus lėlės vaidmens religinių ritualų metu. Lėlė Lietuvos kontekste pasirinkta kaip opozicija anksčiau minėtoms kultūroms. Taip pat pasirinkimui įtakos turėjo lėlių gamybos procesų, tekstiliškumo panašumai ir skirtumai.

1.2. Lietuviška lėlė Morė

Morė – tai, antropomorfinė iškamša kadaise vadinta įvairiai: Žemaitijoje – More, Kotre, Sore, Šiuore, rečiau – Barbora, Magde; vidurio Lietuvoje – Čiučele, Boba, Diedeliu, Pelenų Diedu; Aukštaitijoje – Gavėnu. Pastaruoju metu, per etnografines šventes Užgavėnių pamėklės deginimo papročiu išplitus visoje Lietuvoje, įsigaliojo žemaitiškas jos vardas Morė.

Anot Vaižganto Gavėno karkasas buvo gaminamas iš kryžmai surištų pagalių, kurie buvo apsakami šiaudais. Lėlė buvo rengiama senais nebenaudojamais drabužiais, rišama senomis virvėmis. Visi Gavėno aprėdams skirti daiktai turėjo būti be jokios vertės, nes jie būdavo sudeginami ar paskandinami. Ant rankų rišami spragilai, ant galvos dedama kepurė, veidas – bjauri kaukė. Kada lėlė buvo vežamas per kaimą, spragilai judėdavo sudarydami agresyvaus ir pikto Gavėno įvaizdį (Vaiškūnas, 2012).

Šventė senovės lietuviams buvo ypatingų pasaulio ir gamtos rėdos bei žmogaus gyvenimo įvykių pažymėjimas vienokiu ar kitokiu būdu (Žarskus, 2004). Sunku atsieti kas yra krikščioniška, o kas priklauso mūsų protėvių kultūrai. Juolab, kad krikščionybės apeigynas ir ritualai susiformavę indoeuropietiškoje kultūroje, nebuvo svetimi baltams (Vaiškūnas, 2012). Manoma, kad baltams ir slavams būdingo pavasario-vasaros

¹ Poppet Construction, History / Lynn and Patti. Prieiga per internetą: www.witches-tutorial.com/spells/poppet.html žiūrėta 2013-10-13

² Poppet Construction, History / Lynn and Patti. Prieiga per internetą: www.witches-tutorial.com/spells/poppet.html žiūrėta 2013-10-13

kalendorinių apeigų metu sunaikinamos būtybės vaizdinio ir jos vardo su šaknimi mor-, mar- ištakos yra bendros – indoeuropietiškos. Pavyzdžiui, senovės indų sanskrito arba pali kalbos žodis māra reiškia „žudantis“, „naikinantis“. Budizmo mitologijoje taip vadinama dievybė įsmeninanti blogį ir visa, kas veda į mirtį gyvas būtybes. Slavų mitologijoje taip pat žinoma mitinė būtybė kenkėja – mora, marena, marucha, kikimora... Lietuviškose sakmėse morėmis vadintos laumės. Aukštaitijoje Morės vietoje pasitelkiamas Gavėnas, Kanapinis, Lašininis.

Užgavėnių šventei žmonės ruošdavosi iš anksto, viena iš svarbiausių agrarinės šventės apeigų dalių yra maskavimasis persirengiant žvėrimis, gyvuliais, nepažystamais žmonėmis, demonais ir kt. Neabejotina, kad šie apeiginiai papročiai siekia senus pirmąsias bendruomenės santvarkos laikus. Tikėtina, kad dalis apeigų susiformavo kai žmonės vertėsi medžiokle ir rankiojimu – žiemos išvaymo švenčių apeigos veikiamos žemdirbystės (Dundulienė, 1991). Kaukes gaminosi iš medžio, kailio, odos, vėlesniais laikais ir iš popieriaus. Jos vaizduodavo buitį, kaimo kasdienybę, dažniausiai kaukės turėdavo seno, negražaus žmogaus pavidalą, tačiau kokios bebūtų baisios – visos jos šypsosi.

Pagal veikėjus persirengėlių kaukės skirstomos į dvi grupes: vienos pavaizduoti žmonių, o kitose – gyvulių bruožai. Ypač dažni buvo „žydai“, „čigonai“, „vengrai“, „arkliai“, „ožiai“, „gervės“, „velniai“, „raganos“, „giltinės“, „ubagai“. Būtinai Užgavėnių eitynių dalyviai – Morė, Lašininis su Kanapiniu arba Gavėnas (Vaiškūnas, 2012). Manoma, kad šventinės kaukės, dainos, apeiginiai judesiai ir veiksmai buvo nukreipti į gamtos galių žadinimą.

Vladimiras Propas Užgavėnių stabus linkęs laikyti augalijos jėgos inkarnacija. Stabų vežiojimą ir žudymą jis priskiria prie pačių archajiškiausių agrarinių religinių apeigų.

Džeimsas Džordžas Freizeris stabų vežiojimą ir žudymą sieja su mirštančia ir prisikeliančia augalijos dievybe, kurios mirtis (žudymas) buvo siejama su gamtos mirtimi, o prisikėlimas – su žemės atgimimu ir sužydėjimu. Augalijos dievus sudegindavo, paskandindavo arba sudraskydavo, esą, to nepadarius, įsiviešpatausianti amžina žiema. Dievus žudė tikėdami, kad jie prisikelsią tobulesni. Žudymas buvo ritualinis, pilnas magijos veiksmų (Dundulienė, 2007).

Apibendrinant galima pasakyti, kad mūsų protėviai stabų pavidalu garbino įsmenintos žiemos ir pavasario atvaizdus. Religinių apeigų metu stabo sunaikinimas buvo siejamas su tam tikro gyvenimo etapo bei metų ciklo pabaiga. Galima teigti, kad Morės stabas neturėjo išliekamosios vertės, nes buvo gaminama tam, kad būtų sunaikinta ritualų metu. Pasibaigus nevaisingam žiemos sezonui, pavasaris buvo pasitinkamas derlingumą simbolizuojančiomis apeigomis, žaidimais, teatralizuotais persirengėlių vaidinimais.

1.3. Afrikietiška *Vudu* lėlė

Žodis „Vudu“ (Voodoo“, „Wudu“, „Voudou“) kilęs iš vakarų Afrikos eve genietis kalbos ir reiškia globojančią dvasią. Vudu kultas – tai Vakarų Afrikos religijų samplaika, Ameriką ir Karibų salas pasiekusi atvežtinius vergus (Wilkinson, 1999). Spėjama, kad Vudu religija atsirado prieš 6000 metų Afrikoje. Ypatingai suklestėjo kolonijiniu laikotarpiu, kada vergai iš Afrikos buvo tremiami į Haitį ir Atlanto vandenyno salas. Afrikiečiai buvo priverstinai krikštijami, verčiami eiti į krikščioniškas bažnyčias, tačiau savo religijos neišsižadėjo ir garbino savo Dievus slapta (Alvarado, 2010).

Daugelis Vudu religijos dievybių yra vadinamos loas, iš Kongo kalbos išvertus tai reiškia – dvasia. Vudu religijos tikslas yra leisti loas, turinčias gamtos jėgų galią, pasireikšti žmonių kūnuose. Išskiriamos dvi pagrindinės Vudu dievybių kategorijos: Rada loas ir Petro loas. Rada yra apsauganti dvasia, dažniausiai iššaukiama baltosios magijos ritualuose. Petro yra agresyvioji, šios dvasios naudojamos juodajai magijai (Alvarado, 2011).

Vudu ritualų metu sukuriama ryšys su dvasiomis, joms aukojamos dovanos, gyvūnai. Ritualų metu prašoma sveikatos, gyvenimo gerovės, derliaus gausos, taip pat siekiama apsisaugoti nuo nesėkmių. Vudu religinė lėlė naudojama per atstumą padaryti poveikį žmogaus sielai, kuri su kūnu susijungusi neatsiejamu astraliniu ryšiu, tad veikiant sielą veikiamas ir kūnas. Lėlė siuvama iš įvairių medžiagų skiautelių, o dar geriau - iš žmogaus drabužio, kuriam norimas padaryti poveikis. Gaminimo ritualo metu būtina galvoti apie žmogų, kuriam kuriama lėlė.

Lėlės, skirtos užkalbėjimams, gamyba – tai procesas, kurio metu iš gamtos paimtai materijai suteikiamos žmogiškosios savybės. Sukuriama ryšys tarp pasirinkto subjekto ir figūrėlės. Siekiant sustiprinti ryšį, buvo naudojami konkretaus žmogaus daiktai, drabužiai, plaukai, nagai bei kūno skysčiai: seilės, kraujas, sperma. Gaminant figūrėlę nuolat galvojama apie subjektą, kurį įkūnys lėlė, buvo kalbami tam tikri užkalbėjimai. Šių užkalbėjimų tikslas – sutapatinti asmenį su lėle. Stengtasi lėlę daryti kuo panašesnę į subjektą, buvo atkartojamos kūno formos, netgi randai (Basilov, 1984). Lėlių vidus buvo užpildomas įvairiu kamšalu (žolelėmis, samanomis, augalinės kilmės medžiagomis). Maginiam ryšiui sustiprinti naudojami šie objektai: Amuletai, Akmenys, Kaulai, Plaukai, Drabužių skiautės, Aliejai, Žolelės, Nagai, Gyvūnų ir žmonių kūno dalys, Kūno išskyros.

Vudu turi dvejoją lėlių naudojimo funkciją: siekiant pakenkti žmogui, ji buvo badoma adatėlėmis, (tuo metu žmogus jaučia stiprius duriančius skausmus kūne), deginama, skandinama, pjaustoma ar kitaip žalojama. Norint žmogui perduoti baltosios magijos kerus naudojamos kitos priemonės, gaminami amuletai siekiant apsisaugoti nuo blogio, ar kaip talismanas, nešantis sėkmę. Adatėlėmis prie lėlės būdavo prisegama mylimo žmogaus, su kuriuo norima būti kartu, nuotrauka, arba vardas, užrašytas ant popierėlio. O prašant tam tikros dvasios globos ir palaiminimo – prisegamas tos dievybės vardas arba atvaizdas (Anderson, 2008).

Apibendrinant galima teigti, kad Vudu lėlės pagrindinė funkcija buvo tam tikro asmens įkūnijimas, paveikimas. Dėl to lėlės gamybos procese buvo naudojamos augalinės, gyvulinės bei žmogiškosios kilmės medžiagos. Neatsiejami nuo lėlės gamybos proceso tam tikri užkeikimai bei užkalbėjimai. Vudu lėlė neturėjo išliekamosios vertės, nes atlikus tam tikrą ritualą buvo sunaikinama.

1.4. Šiaurės Amerikos *Kachina* lėlė

Šiaurės Amerikos Hopi indėnų gentyje didelė reikšmė teikiama Kachinalėlei– tai maža figūrėlė išdrožta iš medžio šaknies. Hopi indėnų gentis tiki, kad kasmet *Katsinam* dvasios atklysta į jų kaimus ir įsikūnija išdrožtose Kachina lėlėse. Dvasios svečiuojasi šešis mėnesius per metus (nuo saulėgrįžos iki liepos vidurio). Ateidamos jos atneša linksmes bei lietu būsimam derliui (Teiwes, 1991). Pagrindinė Kachina funkcija - įkūnyti dvasias derliaus sezono metu ir tapti Hopi genties istorijos bei paveldo dalimi. Kiekvienai iš Kachina dvasių priskiriamos tam tikros, unikalios savybės, kostiumai, kūno judesiai, dainos. Išskiriamos šios pagrindinės dvasios: *Vyriausiosios dvasios* (ang. Chiefs); *Dvasios Bėgikės* (ang. Runner); *Dvasios Klounai* (ang. Clowns); *Dvasios Saugotojos/Kariai* (ang. Guard); *Dvasios Milžinai/žmogėdros* (ang. Ogre); *Bendrosios dvasios* (ang. General)¹.

Lėlės drožybai naudojamos medvilnės medžio šaknys, nes jos yra tvirtesnės nei šakos. Drožinys būna patvaresnis ir ilgaamžiškesnis, lengviau skaptuojamas. Naudojamos negyvų medžių šaknys, kuriose nebelikę drėgmės (Teiwes, 1991). Kiekviena lėlė yra unikali, išskirtinė. Simboliai, spalvos ir dizaino elementai turi tam tikrą religinę, istorinę bei paprotinę reikšmę. Dažniausiai naudojami gyvūnų, paukščių, dangaus, augmenijos simboliai. Pavyzdžiui, pora vertikalių linijų po lėlės akimis simbolizuoja karingumą. Falas simbolizuoja derlingumą. Spalvos simbolizuoja pasaulio kryptis bei žymi dangų ir požemio karalystę. Geltona simbolizuoja šiaurės ar šiaurės vakarų kryptį. Mėlyna-pilka simbolizuoja vakarus arba pietvakarius. Raudona – simbolizuoja pietus arba pietryčius. Balta spalva reiškia rytus arba šiaurės rytų kryptį. Visos šios spalvos kartu reiškia Zenitą (dangų). Juoda spalva – Nadyrą (požemio karalystę) (Teiwes, 1991; Padgett, 2005).

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad Šiaurės Amerikos Hopi indėnų genties maža drožta figūrėlė įkūnija viską, kas egzistuoja gyvojoje gamtoje ir vaidina svarbų vaidmenį agrarinių apeigų metu. Kachina lėlė naudojama kaip religinio, kultūrinio meno forma bei mokomoji priemonė vaikams. Lėlė turi išliekamąją vertę, yra saugoma bei perduodama iš kartos į kartą, todėl gamybai pasirenkamos patvarios ir atsparios medžiagos.

¹ *Study guide and exhibit companion to the world of the Kachina*, Schingoethe center for Native American Culture at Aurora University, 2003. Prieiga per internetą: <http://www.aurora.edu/documents/museum/nizcomp.pdf>

1.5. Morės, Vudu, Kachina lėlių lyginamoji analizė

Tiriant medžiagų panaudojimą apeiginių lėlių gamyboje vyrauja augalinės bei gyvulinės kilmės medžiagos. Tam įtakos turėjo agrarinis gyvenimo būdas. Medžioklė, rankiojimas, žemdirbystė tiesiogiai įtakojo medžiagų pasirinkimą. Agrarinis gyvenimo būdas bei religijaturėjo stiprias tarpusavio sąsajas, dažniausiai religiniai ritualai buvo skirti derliaus gausinimui, gamtos reiškinių iššaukimui, tai atsispindėjo lėlių kūryboje. Kiek kitokią prasmę turi Vudu lėlė, kuri skirta daugiau asmeninių poreikių tenkinimui. Šios lėlės siejimas, ryšio kūrimas su tam tikru asmeniu, įtakojo žmogiškosios kilmės medžiagų naudojimą. (žr. lentelę 1)

1 Lentelė. Morės, Vudu, Kachina lėlių palyginimas.

Lėlės pavadinimas	Kilmė	Medžiagiškumas	Funkcionalumas, savitumas
Lėlė Morė	Indoeuropietiškos, slaviškos šaknys	Šiaudai, skudurai, mediena, popierius	<ul style="list-style-type: none"> - Besibaigiančio gamtos sezono ciklo įkūnijimas; - Sunaikinimas siejamas su etapo baigimu ir nauja pradžia; - išliekamosios vertės nebuvimas; - būdinga agrarinei kultūrai. - dažniausiai vaizduojama moters pavidalu;
Vudu lėlė	Afrika, afrikiečių bei krikščioniškosios religijų samplaika	Žolės, žmogiškosios kilmės medžiagos, gyvulinės kilmės medžiagos, vaškas, molis, mediena	<ul style="list-style-type: none"> - skirta konkrečiam asmeniui įkūnyti; - sukuriama tam tikrai užduočiai atlikti; - neturi išliekamosios vertės; - naudojama tiek geriems, tiek blogiems tikslams; - būdingas sunaikinimo aspektas; - lėlė belytė.
Kachina lėlė	Amerikos čiabuvių Hopi gentis	Medžio šaknis, gamtiniai dažai, augalinės, gyvulinės kilmės medžiagos	<ul style="list-style-type: none"> - ilgalaikiškumo, patvarumo aspektas; - turi kultūrinę, istorinę, mokomąją prasmę; - pagrindinė funkcija – dvasių įsikūnijimas; - būdinga agrarinei kultūrai; - vyrauja vyriškas pradas.

Žvelgiant iš ilgalaikiškumo perspektyvos, vienintelė Kachina lėlė buvo gaminama iš ilgalaikių, patvarių medžiagų, tam kad kuo ilgiau išliktų, būtų paveldima iš kartos į kartą, atliktų kultūrinio paveldo funkciją. Priešingai, Morė bei Vudu lėlė buvo gaminamos iš prastesnės kokybės medžiagų, nes šios lėlės buvo skirtos sunaikinimui. Išlikimo aspektui neteikiama reikšmė.

Visos minėtos lėlės svarbios religiniame-apeiginiame kontekste. Turi galias istorines šaknis, perduodamas iš kartos į kartą, kartu su gamybos technologijomis. Iki šių laikų išlikę gajos Kachina lėlių drožinėjimo tradicijos, išlikę daug šių lėlių pavyzdžių.

Tiek Morės, tiek Kachinos religinės apeigos turi mokomąjį aspektą. Per šias lėles išaukštinamos teigiamosios bendruomenės savybės bei vertybės, ir sumenkinama tai, kas yra nepriimtina.

Kalbant apie lėlių lytiškumą – visos trys yra skirtingos. Kachina lėlė siejama su vyriškuoju pradū, jas gamina tik vyrai, lėlė vaizduojama vyro pavidalu. Morė dažniausiai vaizduojama moters pavidalu. Galime daryti prielaidą, kad moters pavidalas siejamas su vaisingumu. Stipriai išryškintos moteriško kūno formos. Visgi kai kuriuose regionuose Morę keičia Gavėnas.

Vudu lėlė nepriskiriamos kažkuriai vienai lyčiai, kadangi lėlė gaminama priklausomai nuo situacijos. Gali turėti tiek vyrišką, tiek moterišką pradus. Akcentuojama ne lytis, o konkretaus asmens bruožai, randai, savybės.

2. ŠIUOLAIKINIŲ MENININKŲ KURIAMA „LĖLĖ“

Interviu metu buvo kalbinamos šios lėlių autorės: Eglė Ganda Bogdaniėnė, Dovilė Gudačiauskaitė, Jurga Šarapova, Aušra Bernotė, Jūratė Kazakevičiūtė. Pastarosios autorės kūryba ir požiūris į lėles analizuotas remiantis interviu ir Jurgos Petronytės straipsniu, spausdintu “Vakarų eksprese” 2008 metų spalio 24 dieną.

Lėlė – pirma emocija, vaizdinys, mintis.

Lėlė respondentų atsakymuose asocijuojama su vaikystės prisiminimais, neatsiejama nuo žaidimo funkcijos, siejama su infantilumu.

„Lėlė iškyla pirmąpradė, iš vaikystės tas dalykas ko gero atėjęs <...>”

„Žaidimas visą laiką yra kaip neatsietina funkcija tos lėlės, su ja lyg ir turi kažką daryti, savotiškas vaikystės performansas.”

“Turiu infantilumo aspektą visuose savo darbuose, vaikiškumo. Man tai asocijuojasi su vaikyste.”

„Pirma emocija - tapatybės jausmas, vaizdinys – namai, mintis – keista prisiminti, svarbi buvo lėlių rūbų spinta“.

Vaikystės prisiminimuose lėlė iškyla įvairiais pavidalais, vieniems respondentams kelia teigiamas, šviesias emocijas, kitiems asocijuojasi su baime, siaubu, galbūt - neišsipildžiusiais lūkesčiais.

<...> ta lėlė buvo lyg ir labai elementari <...> kai prisimenu, tai ta - buvo paprasta blondinė vokiška lėlė, bet tais laikais ji man atrodė beprotiškai graži<...>.”

„<...> įvairios emocijos, žiūrint kur tą lėlę matai, kokiam kontekste gali būti kaip žaislas, suvenyras, kaip ezoterika, kartais kaip siaubo filmas.“

“Lėlės asociacija man daugiau į neigiamus dalykus krypta, į religinius užkalbėjimus, į siaubo filmus, matyt iš vaikystėje matytu filmų ir nuogirdų apie Vudu religines lėlytes, esu susidariusi tokią nuomonę.”

“Lėlė man asocijuojasi, turbūt su siaubo filmu personažais.”

Anot kalbintų menininkų, lėlė pati savaime, neturi prasmės, būtina sąveika su žmogumi, nesvarbu ar tai žaidimas, ar kūrybinis procesas, per lėlę vyksta komunikacija su aplinkiniu pasauliu. Menininkas naudodamasis šiuo objektu įprasmina save, savo idėjas.

„<...> lėlė kaip lėlė pati neegzistuoja ji egzistuoja santykyje su tuo kas ją vartoja, naudoja, lyg savininkas lyg vartotojas nes ji gal būt būtų visai neįdomi ir niekinė jeigu jos kažkas nebūtų rengęs. <...> kaip priemonė matyt savo kažkokiai tai fantazijai ir kūrybai išreikšti<...>. <...> lėlė - va tokia erdvė tam tikra kažkokiems kūrybiniam ieškojimam ir saviraiškai<...>“

“<...> kiekviena lėlė atskirai turėjo prasmę, kaip suvenyras, kaip žaislas, bet tai yra lėlė su užrištomis rankomis. Pasirinkau ligojinę ir suvenyras gavosi toks.”

Galima teigti, kad menininkų požiūrį į lėlę formavo įvairūs gyvenimo aspektai: vaikystės išgyvenimai ir aplinkybės, artimų žmonių, šeimos narių įtaka, pačių lėlių ar elgesio su jomis tradicijų paveldėjimas. Dėl šių priežasčių visi respondentai turi skirtingą požiūrį bei asociacijas į lėlę kaip į kūrybos, ar meno išraiškos objektą. Tačiau beveik vienareikšmiškai sutaria, kad visoms lėlė yra išraiškos forma, šiai dienai tarnaujanti kaip priemonė kalbėti, komunikuoti savo vidines idėjas auditorijai.

1. Lėlės reikšmė menininkų darbuose. Kodėl pasirinkta būtent ši išraiškos forma.

Lėlė menininkų darbuose kaip išraiškos forma pasirenkama dėl keleto priežasčių:

a) Lėlė – kaip priemonė realaus žmogaus perteikimui, jo savybių, netobulumo, silpnybių atvaizdavimo įrankis:

„<...>žmogus kaip lėlė, daugiau kaip marionetė, valdomas su juo elgiamasi kaip su lėle <...>“

„ Vidinis konfliktas - masinė gamyba, tada atsiranda lėlės ir mes patampam tomis lėlėmis, bet po to, iš kitos pusės, kad tos lėlės nesupranta, kad jos yra įrankis, elementas, masės.“

„Mano lėlės - tai normali moteris. Tokia, kuri maitino krūtimi vaikus, turi klubus, kuri gali būti pavargusi ir pan.<...>Sąmoningai provokuoju žiūrovą pervertinti, kas yra gražu, ir kas bjauru. Mano sukurtos lėlės teigia antibarbiškumą. Man nepatinka, kad mažos mergaitės, žaisdamos ir identifikuodamos save su Barbėmis, o vėliau žiūrėdamos į merginas, moteris žurnalų viršeliuose susikuria nenormalios figūros vaizdinį kaip grožio idealą ir neigia save kaip negražią būtybę.“

“Lėlė mano kūrinyje yra tik kaip priemonė išreikšti žmogiškas savybes, ir kad tai priartinti arčiau savęs, pasirinkau žmogaus išnaros formą, belytę, suglebusią, nes jei nėra manęs, nėra ir savybės, vertybės”.

„<...>darbai apie žiaurumą ir blogį. Kūriniuose daro gražų, mažą objektą, kuris yra engiamas, kankinamas ar net suvalgomas.“

b) Lėlė – kaip meno kūrinys, kūrybos proceso rezultatas:

“<...>pradedi gaminti vos ne iš gabaliuko vilnos ir tu ją augini čia toks savotiškas kaip kūdikio auginimas, kaip iš kažkokio embriono, iš gemalo lyg tai jis auga, tas

objektas, ta apimtis ir paskui kažkokiu tai metu tu jai duodi norima formą, charakterį, lyti, tai tu kaip Dievas truputi jautiesi“.

c) Lėlė – kaip vaizdinė-(pa)mokomoji priemonė, per lėlę iškeliami konkreti mintis ar akcentuojama problema:

“Lėlė - tai tiesiog objektas per kurį aš pasakau tai, kas man tą akimirka, tuo mano gyvenimo etapu yra aktualiausia <...>”

<...> nes mano Kristus <...> žaisliukas, kurį gali „patūsyti“, paminkyti, kaip koks katinas, jis nebeturi tos rimties, bet tai nereiškia, kad tai nerimta, tai irgi iškeliami tam tikra problematika mūsų nesugebėjimu pamatyti labai rimtuose dalykuose esmės.“

d) Lėlė – kaip kūrejo saviraiškos priemonė, kūrybinių minčių įkūnijimo objektas.

“<...> tai ir yra tam tikra nuoroda, ką aš noriu pasakyti, mano veiksmas santykiyje su tuo objektu, nes objektas, kaip toks, jis yra viena, o paskui - kiek autorius pasako, ir tas objektas jau šneka pats be autoriaus. <...> gali įvairiai žaisti su tuo savo objektu ir jį naudoti vėl gi savo idėjai, savo minčių iššviesinimui, savo raiškai.”

„Lėlė reiškia savęs transformaciją, perkėlimas į žaidimą. Ši išraiškos forma, nes labiau domino kurti erdvinius darbus, stiprus įtaigumas, emocijų sužadėjimas.“

e) Lėlė – kaip terapijos priemonė.

„Savo istorijomis keliauja laike ir juda į priekį, tos istorijos kaip tiltas į amžinybę. Svarbiausia pačiam išsiaiškinti ką galvoji ir kodėl.“

“<...>aš labai daug jaučiu, bet nemoku išsakyti žodžiais, kiek pavyksta perteikti jausminiai darbais tai tiek, man tai kaip psichoanalizė šis darbas, nes savyje irgi matai tam tikrų dalykų, kaip jautrumas, nuotaikų svyravimai.”

Į lėlę, kaip į objektą neretai žvelgiama iš masinės vartotojiškosios perspektyvos, žmogus sulyginamas su marionete, vartodamas tampa masinės gamybos mechanizmosraigteliu. Žmogus tarsi - lėlė, abu negyvi: lėlė materialus, nedvasingas objektas ir žmogus - praradęs vertybes, gyvenantis pagal kitų nustatytas, primestas taisykles.

2. Istorinio konteksto reikšmė menininkų kūryboje.

Šio darbo autorei istorinis kontekstas turėjo nemažai įtakos. Tam, kad praktinio darbo idėjos būtų išgrynintos ir prasmingai atspindėtų kuriamas lėles, buvo domėtasi įvairių kultūrų apeiginėmis lėlėmis, jų gamybos procesais, nagrinėti įvairūs šaltiniai, analizuotos iliustracijos.

“<...> religinės lėlės yra kaip įrankis paveikti žmogui, perduoti jam kerus, linkėjimus, neturint tiesioginio kontakto su juo. Tai siejasi su mano kūrinium, nes tos septynios išnaros, kurias vadinu lėlėmis, yra mano pačios išnaros, vertybės, kurias turiu, tiek odos sluoksnių pas mane yra.”

Galima daryti prielaidą, kad istorinis kontekstas neturi itin didelės reikšmės apklaustųjų menininkų kūrybai, visų pirma dėl to, kad pats lėlės kūrybinis procesas siejamas su dabartiniais išgyvenimais ir esamų idėjų įgyvendinimu. Gilių istorinių poteksčių neieškoma, labiau atsižvelgiama į asmenines patirtis, vaikystės išgyvenimus, prisiminimus. Istorinis kontekstas paliečiamas tiek, kiek jis susijęs su konkretais asmens patirtimi.

Interviuotų menininkų atveju, daugiau domimasi meniniu lėlės kontekstu, įkvėpimo ieškoma užsienio lėlininkų darbuose. Įdomesnis lėlės atlikimo technikos vystymasis, jo gamybos proceso daugialypumas.

3. Lėlių medžiagiškumo įvairovė ir prasmė kūrybos procesui.

Lėlių gamybai naudojamos medžiagos dažniausiai pasirenkamos atsižvelgiant į kūrinio mintį, temą. Ne tik pats kūrinys, bet ir pasirinktos medžiagos iškomunikuoja autoriaus požiūrį.

“Iš baltos medvilnės, kaip tramdomieji marškinėliai. O pati lėlė - iš trikotažinės medvilnės nebalintos. Medvilnė, nes natūralu ir ligoninėse naudojama, nes tai susiję su ligoninėm.”

„ <...> gaminu iš vilnos, iš vėlimo, čia irgi todėl, kad pats atsiradimas man yra prasmingas. <...> vilna yra labai svarbu, ji yra gyva, minkšta, ir galų gale - man atrodo, kad aš šitą medžiagą jau esu prakalbinusi profesionaliai<...>.“

„Medžiagiškumas turi didelę reikšmę, jau vien tai, kad skulptūras ir norisi vadinti „lėlėmis“, vadinasi asociacija kyla per medžiagiškumą ir galimybę transformuoti (lankstyti), liesti, gal būt rengti.“

“Ieškodama meninės kalbos pradėjau daryti medžiagines lėlytes. Nuo lėlių jos skiriasi tuo, jog nėra kimštos. O turi lankstų vielos karkasą - griaučius. <...> Darydama karstelį taip pat naudoju moteriškas medžiagas.”

„Ieškodama dialogo su archajiška tekstilinės medžiagos prigimtimi, dirbu „darysiu kaip norėsiu“ technika.“

Šio darbo autorės kuriamos lėlės pagamintos iš skirtingų medžiagų: plastikas, mochera, oda, pašukinis linas, popierius, aukso siūlas, valas.

“Kiekviena medžiaga pasirinkta ne atsitiktinai, o perteikia tam tikrą savybę, vertybę. Lėlė iš plastikinio siūlo perteikia netikrumo jausmą, mochera – švelnumą, trapumą, tyrumą, tikėjimą. Odinė lėlė – išsinėrimas, odos pakeitimas, praradimas, asocijuojasi su praeitimi, mirtimi. Linas – laukinis, pirminis jausmas. Linas turi ir paveldėjimo prasmę, nes jis yra perduotas protėvių, jis kalba apie palikimą, pradžia, primityvumą, iš kartos į kartą perduodamus dalykus. Popierius darbe naudojamas norint parodyti, kad šiuo metu gyvename socialiaame pasaulyje, kuris yra perkrautas informacijos, tai kaip blogio tinklas. Aukštinis siūlas – tai materija, ilgaamžiškumas, medžiaga, kuri savyje išlaiko mintį, amžinumą, tobulumą ir visa, kas turi didžiausią vertę. Valas - perregimumas, prisitaikymas.”

Remiantis respondentų pateiktais atsakymais, galima teigti, jog medžiaga neatsiejama nuo idėjos, nuo kūrinyje užkoduotos žinios. Nesvarbu ar tai maža lėlytė naudojama vietoje papuošalo, ar lėlė-skulptūra, medžiagos pasirinkimą lemia autoriaus sumanymas. Dažniausiai pasirenkami natūralaus pluošto audiniai, jie arčiau žemės, siejami su pirmapradiškumu. Medžiagos gali būti tiek augalinės, tiek gyvulinės kilmės. Apgalvotas medžiagos pasirinkimas lemia simbolinį lėlės gimimą, gamtinė materija kūrėjo rankose tampa kūnu. Šio materialaus objekto pagalba įkūnijamos aktualios idėjos, vertybės, silpnybės – viskas, ką autorius nori perduoti auditorijai. Lėlė tampa indu, už kurio turinį atsakingas pats menininkas.

Išvados

Lėlių gaminimo ir garbinimo tradicijos paveldimos ir perduodamos iš kartos į kartą ir vis dar gajos iki šių dienų. Šiuolaikiniame gyvenime jos vis dar atlieka ritualinį vaidmenį, tačiau nebeturi tokios gilios, pirmapradės prasmės.

Analizuojant šaltinius išryškėja keletas apeiginių lėlių skirtumų. Morė ir Kachina skirtos įsikūnyti gamtos dvasioms, Vudu lėlė skirta įkūnyti ir atstovauti žmogų ritualinių apeigų metu. Vudu lėlė ir Morės stabas po apeigų yra sunaikinami, kad užbaigti vieną gyvenimo etapą ir pradėti naują. Priešingai Kachina lėlės turi išliekamąją vertę ir yra saugomos, perduodamos iš kartos į kartą, kaip dalis istorinio ir kultūrinio paveldo. Dėl šios priežasties pastarųjų pavyzdžių išlikę daugiausiai.

Pagrindė lėlių kūrybai naudotos augalinės ir gyvulinės kilmės medžiagos: mediena, augalai, gyvūnų bei žmonių kūno dalys ir kitos medžiagos. Ši senovės lėlių gamintojų pasirinkimą lėmė tuometinės agrarinės gyvenimo sąlygos, skurdi buitį, o kai kur ir vergovė.

Kiekviena iš tyrinėtų lėlių skiriasi savitomis gamybos technologijomis:

- Morės esmė – priešinga, gamybai naudojama nebereikalingos medžiagos, drabužiai, kadangi kartu su lėlės sunaikinimu yra užbaigiamas metų ciklo gyvenimas, patvarumas ir išliekamoji vertė yra visiškai nesvarbūs.
- Kachina lėlei svarbu ilgaamžiškumas, patvarumas, todėl itin atsižvelgiama į medžiagų kokybę.
- Vudu lėlei būdingi užkalbėjimai neatsiejami nuo kūrimo proceso, taip pat naudoti žmonių kūno skysčiai, plaukai, nagai. Tokiu būdu lėlė susiejama su konkrečiu asmeniu.

„Lėlė“ kaip objektas apklaustųjų menininkų kūryboje atsiranda dėl šių priežasčių: kaip vaikystės performansas, kaip objektas vertybių sistemai išreikšti, kaip kūrybinio proceso rezultatas, kaip saviraiškos ir savirealizacijos priemonė, kaip psichologinė terapija. Istorinė perspektyva nėra svarbi šiuolaikiniam kūrybos procesui, kur kas labiau domimasi meniniu kontekstu. Kūrinys traktuojamas kaip objektas, per kurį menininkas kalba su tiksline auditorija.

Interviu metu paaiškėjo, kad ir šiuolaikiniai menininkai savo darbų įprasminimui dažnai renkasi natūralias medžiagas. Menininkui pajungus inovatyvias technikas (performansą, fotosesijas, video medžiagą) kuriamasis objektas įgauna naujas prasmes, įvairius kontekstus. Pats objektas tampa savarankišku, gali „kalbėti“ pats, net nesant pačiam autoriui. Nemažiau svarbus pats „lėlės“ atlikimo procesas, jo metu žaliavos tampa vientisu kūriniumi. Kūrimo laikas svarbus autoriui kaip savęs pažinimo, meditacijos procesas.

inio idėja, neretai pasirinktos medžiagos tiesiogiai siejasi su kūrinio paskirtimi ir kalba pačios savaime. Atskleistas medžiagiškumo ir funkcijos ryšys:

- Tikėjimas – mochera, savo tekstūra kuria švelnumo, trapumo jausmą, tuo pačiu yra tvirta, vientisa.

- Laisvė – oda, išsinėrimas iš odos užbaigia vieną gyvenimo etapą, ir leidžia prasidėti naujam. Kartu su sena oda lieka tai kas bloga, skaudu, atgyvenę.
- Išmintį simbolizuoja aukso siūlas – tai materija, kuri savyje išlaiko mintį, amžinumą, tobulumą ir visa, kas turi didžiausią vertę.
- Viltį simbolizuoja valas – perregimas, sunkiai pastebimas. Kartais atrodo, kad vilties nebėra, tačiau ji visada lydi žmogų. Šeimos vertybę simbolizuoja linas.
- Linas turi paveldėjimo prasmę, nes yra perduotas protėvių, jis kalba apie palikimą, pradžia, primityvumą, iš kartos į kartą perduodamus dalykus.
- Galią simbolizuoja plastikas – sunkiai yranti, patvari medžiaga.
- Moralei atvaizduoti pasirinkta popierinė išnara. Šiuo metu gyvename materialumo ir technologijų pasaulyje, nuolat susiduriame su didžiuliais informacijos srautais, tampa labai sunku rasti ribą tarp to, kas moralu ir amoralu.

Šaltiniai

- Alvarado Denise, *The Voodoo Doll Spellbook*, Planet Voodoo, 2010. P. 258.
- Alvarado Denise, *The Voodoo Hoodoo Spellbook*, Weiser Books, England, 2011. P. 320.
- Anderson E. Jeffrey, *Hoodoo, Voodoo, and Conjure*, Greenwood Press, London, 2008. Prieiga per internetą: <http://obafemio.weebly.com/uploads/5/1/4/2/5142021/hoodoo-voodoo-and-conjure.pdf> žiūrėta 2013/03/18
- Басилов В.Н. Избранники духов. Издательство политической литературы, 1984. P. 207.
- Dundulienė Pranė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius, 2007.
- Dundulienė Pranė, *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius, 1991.
- Dundulienė Pranė, *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*, Vilnius, 1979. P. 153 psl.
- Dunwich Gerina, *Candlelight Spells: The Modern Witch's Book of Spellcasting, Feasting, and Healing*, Citadel, 2000.
- Mokyklinis istorijos terminų žodynas. Prieiga per internetą: <http://istorijatau.lt/index.php/zodynas> žiūrėta 2013/04/20
- Padgett Ken, *Guide to Hopi Kachina (katsina) Dolls*, 2005. Prieiga per internetą: <http://kachina.us/> , žiūrėta 2013-04-10
- Poppet Construction, History / Lynn and Patti. Prieiga per internetą: www.witches-tutorial.com/spells/poppet.html žiūrėta 2013/03/14
- Study guide and exhibit companion to the world of the Kachina*, Schingoethe center for Native American Culture at Aurora University, 2003. Prieiga per internetą: <http://www.aurora.edu/documents/museum/nizcomp.pdf> žiūrėta 2013/04/03
- Teiwes Helga, *Kachina Dolls – The Art of Hopi Carvers*, University of Arizona Press, 1991. P. 160.
- Vaiškūnas Jonas, *Ką iš tikrųjų ikūnija Užgavėnių Morė?*, Kauno diena, 2012. Prieiga per internetą: <http://kauno.diena.lt/naujienos/mokslas-ir-it/ka-i-tikruju-ikunija-uzgaveniu-more-409531> , žiūrėta 2013/03/14
- Žarskus Aleksandras, *Pavasario virsmas Užgavėnės. Gavėnia*, Straipsniai.lt, 2004. Prieiga per internetą: <http://www.baltuatlantida.lt/index.php/sventes-ir-papročiai> žiūrėta 2013/02/23
- Wilkinson Philip, *Iliustruotas mitologijos žodynas : Dievai, deivės ir herojai iš viso pasaulio* Vilnius : Alma littera, 1999. P. 45-46.

SUMMARY:

MATERIALITY EFFECT ON CONTEMPORARY SACRAL PUPPET

Aušra Bernotė

Kazimieras Simonavičius University, Lithuania
ausra.bernote@gmail.com

Rūta Tamošiūnaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania
tamosiunaite.ruta@gmail.com

Purpose – to analyze the origin of sacral puppets, their function, and possibility to use this information in creative work process. Main research question: Does materiality has an effect on functionality of sacral puppet?

Design/methodology/approach – qualitative approach: comparative analysis, partially structured interviews with artists.

Findings – ritual differences between sacral puppets are presented; revealed main materials for sacral puppets’ construction; presented puppet’s role in art; and revealed relation between puppet’s materiality and functionality.

Research limitations/implications – references used for comparative analyses on sacral dolls is not an exhaustive list within the field.

Practical implications – understanding relation between materiality and functionality is crucial in executing the purpose of art.

Originality/Value – executed research helps to reveal changes in contemporary society's values in search of a more comfortable life. With decrease of rites and magic value in daily life people themselves unwittingly become "puppets" of consumption circle. Research takes a look deeper in to this process.

Keywords: sacral puppet, materiality, functionality.

Research type: research paper.